

סוג התורה

עניין הכפל בשבת // הרב אריה שטרן שליט"א

בפרשת פנחס נקרא על קרבן המוסף של שבת: "וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים" (במדבר כח, ט). הקרבן הזה מקביל לקרבן התמיד הקרב בכל יום ויום: "כבשים בני שנה תמימים שנים ליום עולה תמיד" (שם, ג), אלא שבשבת בנוסף לשני הכבשים של התמיד מוסיפים עוד שני כבשים של מוסף.

ודרשו על כך חז"ל במדרש תהלים (צב, א):

מזמור שיר ליום השבת. אמר רבי יצחק: ראו כי ה' נתן לכם השבת (שמות טז, כט), מהו ראו, אמר ר' יוסי מרגניתא דיהיבת לכוון, כל עיסקא דשבת כפול. עומר כפול (שם, כב) שני העומר לאחד. קרבנו כפול (במדבר כח, ט) וביום השבת שני כבשים. עונשה כפול (שמות לא, יד) מחלליה מות יומת. שכרה כפול (ישעיה נח, יג) וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד. אזהרותיה כפולות זכור ושמור. מזמורו כפול מזמור שיר ליום השבת.

נראה להסביר שבעצם העולם כולו והאדם כולו כפולים. העולם כולו מורכב משמים וארץ, עליונים ותחתונים, רוחניות וגשמיות. וכמו כן האדם מורכב מנשמה וגוף: "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים" (בראשית ב, ז). וברש"י שם: "וייצר - שתי יצירות, עשאו מן התחתונים ומן העליונים גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים". והמטרה והתפקיד שלנו הוא ליצור את החיבור שבין ארץ ושמים, לרומם את התחתונים ולחברם אל העליונים.

וכתב הרב קוק בעין איה למסכת שבת (לג ע"א) שענינה של השבת כפול. מצד אחד בשבת עצמה אנחנו אסורים בל"ט מלאכות, מנותקים מהעשייה והיצירה של העולם. בזה אנחנו מתרוממים מעל עניני החולין היום יומיים של החיים בעולם הזה. אך מצד שני תפקידה של השבת להקרין מקדושתה על כל ששת ימי המעשה.

הענין הזה בא לידי ביטוי בשמור ובזכור. מצות שמור היא השמירה מלעשות מלאכה והפרישה מהעיסוקים בחיי עולם. מצות הזכור היא בכל ימי המעשה לזכור את יום השבת, להזכיר היום יום ראשון בשבת והיום שני בשבת וכיוצא בזה, כדי שקדושת השבת תשפיע לכל ימות השבוע.

וכעין זה יש לפרש את דברי המדרש רבה באיכה (א, כב): "חטאו בכפלים דכתיב (איכה א, ח) חטא חטאה ירושלם, ולקו בכפלים דכתיב (ישעיה מ, ב) כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה, ומתנחמים בכפלים דכתיב (שם, א) נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם". והביאור הוא שירושלים ענינה כפול, מצד אחד עיר הקודש והתורה, "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיה ג, ג), ומצד שני עיר המלכות והנהגת האומה המדינית.

מזל טוב //

לר' אלחנן כהן
לרגל הולדת הבן

לר' נדב בראל
לרגל הולדת הבת

וכך מתפרש הפסוק במלכים א (י, ה): "וַיִּתֵּן אֱלֹהִים מִלְכָּת שָׁבָא אֶת כָּל חֻקֵּי הַמִּלְכָּה וְהַפִּיט אֲשֶׁר בָּנָה וְעִלְתּוֹ אֲשֶׁר יַעֲלֶה בֵּית ה' וְלֹא הָיָה בָּהּ עוֹד רוּחַ". ומפרש רש"י: "ועולתו אשר יעלה בית ה' - דרך מבוא שהכין מביתו לבית המקדש, שהיה עולה בו לבית ה'". החיבור המופלא אשר היה בין בית המלכות לבין בית המקדש, הוא אשר הפעים את רוחה של מלכת שבא.

הגאולה הכפולה שאנו מתפללים אליה תהיה כפולה ומושלמת בכל צדדיה, שנזכה להלך בקוממיות שהם שתי קומות, הקומה הגשמית ועל גביה הקומה הרוחנית. יהי רצון שנזכה במהרה.

*השאלה

ראובן שיפץ את ביתו. נערים נכנסו לחצרו של ראובן וצפו במעשה צביעת הבית. כשראה הפועל שהתקרבו למקום בו הם עלולים להתלכלך מהצבע, הזהיר אותם שהם עלולים להתלכלך. אך הם לא שמעו בקולו, ואמרו לפועל שאם לא יסכים להם לראות הם לא יתנו לו לעבוד. בלית ברירה המשיך הפועל לעבוד, ומעילי הנערים ניזוקו באופן חסר תקנה. נשאלת השאלה, האם על הפועל לשלם את נזק הבגדים?

א. דינא לנפשיה בגוף חברו

לכאורה יש מקום לחייב את הפועל, שכן למדנו בגמרא (ב"ק מח ע"א) על בעל הבית שהזיק במזיד את הנכנס לרשותו שחייב:

ואמר רבא: נכנס לחצר בעל הבית שלא ברשות, והזיק את בעל הבית או בעל הבית הזקן בו - חייב, הזיקו בעל הבית - פטור. א"ר פפא: לא אמרן אלא דלא הוה ידע ביה, אבל הוה ידע ביה, הזיקו בעל הבית - חייב; מ"ט? משום דאמר ליה: נהי דאית לך רשותא לאפוקי, לאזוקי לית לך רשותא.

ונפסק להלכה בשו"ע (ח"מ שעה ו'), וז"ל:

כל מקום שמזיק חייב לשלם, בין ברה"ר בין ברשות הניזק, ואפילו ברשות המזיק, אם הכניס בו הניזק ממונו שלא ברשות והזיקו, לא שנא בגופו לא שנא בממונו, חייב לשלם; דנהי שיש לו רשות להוציא, אין לו רשות להזיקו. ודוקא במזיקו במזיד, אבל אם הזיק בשוגג, פטור בע"ה.

ולכאורה בנדון דידן יש לחייב את הפועל, כיון שהמשיך לצבוע על אף היותו יודע שיינזקו בגדי הנערים. אך אין לכחד שיש שוני בין המקרים, שהציור בגמרא הוא בשלא התרה בעה"ב והזיק את הנכנס לרשותו, אך כאן הפועל התרה בנערים, ולכן יש לפוטרו. וטעם הדבר, שכיון שמדינא על הנערים היה להתפנות מאזור השיפץ, כיון שזו חצר פרטית, לכן יש לפועל יכולת להשתמש אפילו באמצעי אלימות כנגדם, מדין 'עביד איניש דינא לנפשיה' (ב"ק כז ע"ב). וכך נפסק בשו"ע (ח"מ תכא, ו):

בכל מקום שחובל בחבירו בכוונה חייב בה' דברים, אפילו נכנס חבירו לרשותו שלא ברשות, וחבל בו והוציא, חייב; דנהי שיש לו רשות להוציא, אין לו רשות לחבול בו. אבל אם הוא מסרב בו ואינו רוצה לצאת, י"א שיש לו רשות אפילו לחבול בו כדי להוציא.

ב. דינא לנפשיה בממון חברו

אמנם יש לדון האם כל מה שהותר לנקוט באמצעים נגד מפרי החוק, הוא דווקא להשתמש בכוח כלפיהם, ולא להזיק לממונם, או שמא ניתן להזיק אף לממונם. ונפק"מ למקרה דידן, האם מותר היה לפועל להמשיך לעבוד ולהזיק לבגדי הנערים. ומדברי הגמ' (כ"ע"א) נראה שרשאי היה לנהוג כן:

ת"ש: שור שעלה ע"ג חבירו להורגו, ובא בעל התחתון ושמת את שלו ונפל עליו ומת - פטור... דחפו לעליון ומת - חייב; ואי בתם, אמאי חייב? שהיה לו לשמטו ולא שמתו. תא שמע: הממלא חצר חבירו כדי יין וכדי שמן - בעל החצר משבר ויוצא משבר ונכנס!...

והקשו התוס' (ד"ה משבר), מדוע במקרה השני של הממלא כדי יין בחצר חבירו - הותר לבעל החצר לשבר אותם? הרי במקרה הראשון שהיה שור חבירו ע"ג שורו ודחפו והרגו - חייב, לפי שהיה לו לשמוט את שורו התחתון ולא להזיק ישירות לשור חבירו. וה"נ היה לו להניח את הכדים זה על זה כדי לפלס לו דרך, ולא לשברם! ותרצו, שבמקרה הראשון אין

* השיעור נכתב ע"י אחד התלמידים נר"ו, ע"פ הבנתו ובאחריותו.

הבדל בטרחה בין לשמוט את העליון או את התחתון, ולכן אם שמת את העליון ומת חייב. אבל במקרה של כדי היין לא הטריחוהו לסדרם זה ע"ג זה, גם אם בכך יאבד ממון חברו. ושמענו מכאן, דעביד איניש דינא לנפשיה אף בממון חברו, ויכול הפועל להמשיך במלאכת הצביעה מבלי לגרש בכוח את הנערים, כיוון שיש בכך טרחה.

ג. דינא לנפשיה כשלא היתה כוונה להזיק

בשו"ת חוות יאיר (סי' קסה) דן אודות ת"ח שעשה דין לעצמו והרג אחת מתרנגולותיו של שכנו, כיוון שהן היו מפסידות את חנותו:

טעה חד מרבנן שהיה לו חנות לפני פתח ביתו בכל מיני קטניות וזרעונים, ותרנגולות של שכניה פורחות תמיד על החנות ואוכלות מהם, ואף שהפריחן כמה פעמים חוזרות ופורחות וכמה פעמים הגיד לבעל התרנגולות שישמור תרנגולותיו, ואם יחזרו ויבואו יכם וימיתם. ולא חש. ופעם אחת שחזרו ובאו ואכלו, הכה בעל החנות אחריהם, והרג אחת מהם המובחרת העומדת לגדל ביצים ואפרוחים. ובאו לדין.

אותו ת"ח הביא שני נימוקים מדוע יש לפטרו מן הדין: א. לפי שהתרה בו כמה פעמים ולא עשה דבר. ב. דקיי"ל להלכה דעביד איניש דינא לנפשיה אפילו היכא דליכא פסידא, כ"ש הכא דאיכא פסידא. אותו ת"ח הוכיח שאם התרה במזיק יכול הניזק לעשות דין לעצמו, מהגמ' בב"ק (כ"ע ע"ב):

מכריז רב יוסף, ואיתימא רבה, דסלקין לעילא ודנחתין לתחתא: הני עיזי דשוקא דמפסדי, מתרינן במרייהו תרי ותלתא זמנין, אי ציית - ציית, ואי לא - אמרין ליה: תיב אמסחתא וקבל זוזך.

אותן עיזים היו מפסידות את עלי מוכרי השווקים. לאחר שהתרו בבעליהן כמה פעמים ולא נעשה דבר, אומרת הגמ' שאפשר לומר לבעלים - טול את בשרן מבית השחיטה, כלומר לקחת אותן ולשחטן.

אך החוות יאיר חייב את אותו ת"ח. משום שהראשונים (רש"י ותוס') פרשו שכל היתר זה הוא דווקא בעיזים המיוחדות לשחיטה, שבין כך ובין כך תשחטנה ביום השחיטה, והואיל והתרו בעלי השווקים לבעלי העיזים לכן פטורים. אבל אם היו העיזים עומדות לחלב או לגיזה, חייב לשלם. והובאו דברי הראשונים הנ"ל להלכה בסמ"ע (ח"מ שצ"ס ס"א). ולכאורה קשה, מדוע אין כאן דין עביד איניש דינא לנפשיה? ועל כורחנו צריך לומר, שמותר לעשות דין לעצמו רק כאשר היתה למזיק כוונה להזיק ובא להזיקו, אך נזק השן של העיזים אינו בכוונה להזיק, ובכה"ג אין היתר זה.

לפי הדברים הללו, במקרה בו אנו עוסקים היה מותר לפועל להמשיך לעבוד, כיון שהנערים איימו להפריע ולהזיק לפועל אם לא ייתן להם לצפות במלאכתו, ולכן דינם כמזיקים בכוונה.

ד. למי שייכים בגדי הנערים?

אמנם יש עדיין מקום לחייב את הפועל, כיון שיש להסתפק למי שייכים בגדי הנערים, להם עצמם או להוריהם? בגדי ילדים ודאי שייכים להורים, אך בבגדי נערים יש להסתפק. ולכאורה בבגדים השייכים להורים יש לדון, שגם אם לנערים לא היה אכפת להתלכלך מהתזת הצבע - מי התיר לפועל לפגוע בממון ההורים שלא בהסכמתם.

השאלה אם אדם מקנה לילדיו את בגדיהם, נידונה בשו"ע (ח"מ צז, כה-כו):

אין בעל חוב גובה מכסות אשתו ובניו של לווה, ולא מבגדים צבועים שצבען לשמן, אף על פי שעדיין לא לבשו אותם, ולא מסנדלים חדשים שלקח לשמן, ולא מספרים שקנה לבניו ללמוד בהם, אלא הרי אלו שלהם. במה דברים אמורים, בכלי חול. אבל בגדי שבת ומועד, גובה אותם בעל חוב. (ויש חולקים).

הסמ"ע כתב שהחילוק בין בגדי חול לבגדי שבת הוא, שכיון שבגדי שבת יקרים הם, אין האב מקנה אותם לילדיו מסתמא, אלא על דעת שאם יצטרך להן ייקחם מידן וימכרם, ומשום הכי בע"ח גובה מהן. עוד כתב שנראה לו שהיש חולקים סבורים שלא ניתן לגבות מבגדי שבת. ונראה שלדעה זו גם בגדי שבת אדם מקנה לילדיו, ולכן בע"ח אינו גובה מהן.

ובנידו"ד, אמנם בגדי הנערים לפום ריהטא אמורים להיות קנויים להם, כיון שהם בגדי חול. אך יש לדון במעילים שהם יקרים, האם גם אותם הקנה האב לבניו. ולא יצא הדבר מידי ספק.

ה. למעשה

אילו היה ברור שהבגדים שייכים להורים, נראה שהיה הפועל חייב לשלם. אך כיון שיש ספק בדבר, נראה שיש לפטור את הפועל.

קרבנות משל ציבור, וחינוך המזבח // הרב דניאל סגרון

בעיה נוספת בהקרבנות העלה היעב"ץ (שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א סימן פט). היעב"ץ מביא דברי ספר **כפתור ופרח** (לרבי אשתורי הפרחי) על ר"ח מפריז: כי אמר אלי מה"ר ברוך שר"ח דפריש ז"ל **אמר לבוא לירושלים**, והוא בשנת י"ז לאלף הששי, ושיקריב קרבנות בזה"ל. ואני מטרדתי לא שאלתי מה נעשה מטומאתנו ואנה הכהן המיוחס. אנכי בדרך... נזכרתי הלכה שאין לחוש על הטומאה... שקרבנות צבור דוחין את השבת ואת הטומאה.¹

ותמה היעב"ץ, הרי תמידין ומוספין "אינן באין אלא משל צבור (משנה שקלים ד, א; ספרי זוטא כח, ב), ורחוק מאד שהיה ספוק בידו לקבץ שקלים מכל שבטי ישראל פזורי הגולה", ולכן אומר היעב"ץ שרק את קרבן פסח, שאינו בא משל ציבור, ומאידך כן נדחה מפני הטומאה, אותו אכן אפשר להקריב כיום.

אך הקשה **הרב אוריבר** (מנחת שלמה סימן ק"מ) על היעב"ץ, איך ייתכן לומר שמדובר בקרבן פסח, הרי משנה שלמה היא במנחות (מט ע"א) שאין מחנכין את מזבח העולה אלא בתמיד של שחר, וכיון שתמיד א"א להקריב - איך שייך להקריב קרבן פסח, הרי המזבח לא נחנך! אלא על כרחך שהר"ח מפריז רצה להקריב קרבן תמיד, ומה שהקשה היעב"ץ שצריך שיבוא משל ציבור, כבר תירץ **הרב קלישר** בספרו שאפשר לזכות כסף לציבור ובו לקנות תמידין.

וליישב דברי היעב"ץ אפשר אולי לומר, שהטעם לכך שאין מחנכין מזבח אלא בתמיד של שחר, הוא כיון שזהו הקרבן הראשון שמקריבים, ולכן הכשרת המזבח צריכה להיות על ידו. ולפ"ז יש מקום לצדד, שאכן מזבח המיועד להקרבנות קרבנות ציבור, צריך לחנוך אותו ע"י קרבן תמיד שהוא הראשון שבקרבנות ציבור, אך מזבח שאינו מיועד לקרבנות ציבור, א"צ לחנוך אותו ע"י קרבן תמיד אלא ע"י הקרבן הראשון שהוא מיועד להקריב בו.

ויש להמתיק זאת לפי מה שביאר הגאון **הרב שלמה פישר שליט"א**, שבכל הכלים יש משיחה, דהיינו הכשרתם לעבודה והזמנתם להיות כלי שרת, וזה נעשה כבר ע"י משה. ויש חינוך שזה ה'למעשה', שיהיה ניכר בעיני בנ"א שמוכן לעבודה (וביאר בזה הרבה עניינים ואכמ"ל). ולפי דבריו יש לומר, שכיון שמטרת החינוך היא שיהיה ניכר בעיני בנ"א שהכלי מוכן לעבודה, א"כ החינוך צריך להיות כפי אותה צורה שמתוכננת העבודה בו. לכן מזבח שמיועד לקרבנות ציבור יש לחנכו ע"י קרבן תמיד של ציבור, אך מזבח שמיועד לקרבן פסח א"צ לחנכו ע"י קרבן תמיד. ומיושבת שאלת הגרש"ז על היעב"ץ.

¹ המקור בספר כפתור ופרח פרק ו בפסקה המתחילה "אחר שהענין כן". עיין שם בדבריו המלאים. ושם כתב רבנו **יחיאל** דפריש ולא ר"ח, ונראה שהוא הנכון [ב.ס.].

דרור יקרא // מלאכי גוטמן

שְׁבוּ נוּחוּ (כצ"ל) בַּיּוֹם שֶׁבַת ("שְׁבוּ אִישׁ תַּחְמוּזוֹ אֶל יְצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי". שמואל טז, כט).

ה': דְּרוֹשׁ (בקש) **אֵת נְוִי** (הנוה שלי) **וְאַחֲלָמִי** (האולם שלי. כלומר תדאג לבנות את בית המקדש),

וְאֹת יִשְׁעֵי עֲשֵׂה עִמִּי ("עֲשֵׂה עִמִּי אוֹת לְטוֹבָה").

נִטֵּעַ שׁוֹרֵק (בנה את ביהמ"ק) **בְּתוֹךְ כְּרָמִי** (עם ישראל²).

שִׁעָה (הקשב וקבל) **שְׁוַעַת בְּנֵי עִמִּי** שמבקשים על כך (ע"פ ירמיה ח, יט).

דְּרוֹשׁ פִּוְרָה (דרוך ענבי הגת) **בְּתוֹךְ בְּצֻרָה** (בירת אדום. וזה משל על כך שה' יהרוג את אנשי מלכות אדום בזמן הגאולה עד שדמם כאילו יטפטף על בגדיו³).

וְעֵשָׂה כֵן גַּם לְמַלְכוּת בָּבֶל אֲשֶׁר גְּבֻרָה עלינו,

נְתוּץ את צָרֵי בָאֵף עֲבָרָה (כצ"ל. לשון כעס),

שְׁמַע קוֹלִי בַּיּוֹם אֶקְרָא (ע"פ תהלים כז, ז, ושם קב, ב-ג).

² "כָּרֶם הִיָּה לִידִידִי... וְיַעֲזָקָהּ וְיִסְקָלָהּ וְיִטְעָהּ שׁוֹרֵק... כִּי כָרֶם הִ' צָבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל..." (ישעיה ה, א-ז). ודרשה הגמ' (סוכה מט ע"א) "ויטעהו שורק - זה **בית המקדש**". אך המפרשים פירשו ששורק הוא **המשיח**, או ששורק הם **עם ישראל**, כמ"ש "וְאֶנְכִי נִטְעִיתִי שׁוֹרֵק" (ירמיה ב, כא), ומבקשים שיטעם בארץ ישראל. ומצאתי סיוע לפירושים אלו ממדרש אגדה לפרשת ויחי: "ולשורקה בני אתונו. כשיבוא משיח בן דוד, ויקוים בהם ואנכי נטעתני שורק... ישראל יתקבצו כולם עד שער האיתון". ועי' בלשון מדרש רבה שם. ובברכות נז ע"א איתא: "הרואה שורקה - יצפה למשיח...".

³ מִי זֶה בָּא מֵאֲדוּם חֲמוֹץ בְּגָדִים מִבְּצֻרָה... **פִּוְרָה דְּרָכְתִּי לְבָדִי**... וְאֶדְרָכֶם בָּאֵפִי וְאֶרְמָסֶם בַּחֲמָתִי וְיִזְנֶן נֶחֱסֶם עַל בְּגָדִי... כִּי יוֹם נָקָם בְּלִבִּי וְשָׁנַת גְּאוּלִּי בָאָה (ישעיהו סג, א-ד).

כתוב בפרשה "ויקרב משה את משפטן לפני ה'" - הנו"ן של 'משפטן' היא נו"ן רבתי. ואיתא במדרש רבה: "א"ל הקב"ה ולא אמרת הדבר אשר יקשה מכם וגו' הדין שאין אתה יודע **הנשים דנין אותו**". נראה א"כ שה-נ' של לשון נקבה הוגדלה, לומר שהנשים היו גדולות ממנו בדבר זה. בשיר הבא (כמו בעוד שירי שבת) מוזכרת מעלת הנשים שגם הן מחויבות בשמירת השבת, והמנוחה בשבת היא כללית (וגם המילה **שבת** מתחרזת טוב עם **בת**...).

מחבר השיר הוא דוֹנֶשׁ בֶּן לִבְרֵט (שמו העברי הוא "אדונים הלוי"). דונש היה תלמידו של רס"ג, היה דקדקן גדול והשיג על מחברת מנחם בן סרוק בענייני הדקדוק ופירושי המילים. דונש היה הראשון להכניס פיוטים לתוך המשקל הערבי. חיבר גם את הפיוט "דוי הסר" הנאמר ע"י האשכנזים בזימון של סעודת שבע ברכות. שמו 'דונש' חתום ברוב הבתים בשיר, בראשי ארבעת חלקיו של כל בית:

בשבת, ה' דְּרוֹר (חופש ומנוחה) **יְקָרָא** (יכריז). ע"פ יקרא כה, י) **לְבָן עִם בַּת** ("אתה ובנך ובתך"),

וְיִנְצָרְכֶם (ישמור עליכם) **כְּמוֹ בְּבַת** העין (כאישון עינו¹),

נְעִים יהיה שְׂמֶכֶם וְלֹא יִשְׁבַּת (לא יתבטל),

* **המדור מוקדש לזכרו של סבי ר' אברהם מנחם בן מרדכי דוד ז"ל**

¹ כמו שכתוב "... **יִצְרְנָהּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ**" (דברים לב, י). ובזכריה (ב, י): "... כִּי הִנֵּנִי בְּכֶם נִגְעַי **בְּבַת עֵינוֹ**" וזהו תיקון סופרים וכאילו נכתב "עיני" (וע"ש במנחת שי כמה פירושים מה הוא תיקון סופרים).

אֱלֹקִים תֵּן בְּמִדְבַּר הָרָה (בהרי המדבר) בשביל העולים מהגלות -
הָרִם, שָׁטָה, בְּרוּשׁ, תִּדְהָר (כמו"ש" אֶתְּנוּ בְּמִדְבַּר אֶרֶץ שֹׁטָה וְהָדֵם וְעַץ שָׁמֶן אֲשֵׁים
בְּעֶרְכָּה בְּרוּשׁ תִּדְהָר וְתִאֲשֹׁר יִחְדָּו". ישעיה מא, יט. וע"ש במפרשים).
וְלִמְזִידִיר (על מצוות השבת) וְלִנְזִיחָה (לקיימה),
שְׁלֹמִים (שלום רב) תֵּן לָהֶם, הַנִּמְשָׁךְ בְּכַמִּי נִהָר (ע"פ ישעיה סו, יב).

הָדוּף (כתוש) קָמִי (הקמים עלי) אֵל קָנָא (מקנא ונוקם),
בְּמִוֶּגֶ לְכָב (בלב נמוג, כלומר נמס ומפחד) וּבְמִגְנָה ("תִּתֵּן לָהֶם מִגְנָת לֵב" - שבר לב.
איכה ג, סה. ולא כמו שטועים לומר "ובמנגינה", בנפול אויבך אל תשמח...),
וְנִרְחִיב פֶּה (פינו) וְנוֹדָה לֶךְ - וְנִמְלֵא אֶנָּה (ונמלא),
לְשׁוֹנֵנוּ לֶךְ רָנָה ("אֲזָ וּפְלָא שְׁחֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רָנָה". תהלים קכו, ב).

במחזור ויטרי נוספו כאן הבתים המובאים לקמן:

דָּעָה (דע) חֲכָמָה לְנִפְשָׁךְ (למד תורה בשבת. ע"פ משלי כד, יג-יד),
וְהִיא תִהְיֶה כֶּתֶר לְרֹאשְׁךָ ("וְעֵרֹוּמִים יִכְתֹּרוּ דַּעַת". משלי יד, יח),
נִצּוֹר מִצֹּת קִדְשֶׁךָ⁴ (ה'. והיא-),
שְׁמֹר שִׁבְתְּ לְקִדְשֶׁךָ (כך הגיהו ע"פ המשקל. וכן כתוב "אֶת שִׁבְתִּי תִשְׁמְרוּ... לְדַעַת
כִּי אֲנִי ה' מְקִדְשְׁכֶם (שמות לא, יג) ויש שהגיהו "וְחִדְשֶׁךָ").

בתים נוספים המופיעים במחזור ויטרי:

⁴ גירסת מחזור ויטרי "נטור מצוה לדורשך" כלומר שמור לנו את זכות המצוה. והגירסה
א-להיך" אינה מתאימה לחרוז.

שניהם אמת - לפי הפשט! // בנצי סופר

בשבוע שעבר כתב אוראל שיבני הי"ו מאמר על מחלוקת רש"י ור"ת
בסדר פרשיות התפילין. במאמרו הביא כמה תירוצים לשאלה - כיצד
נוצרה מחלוקת בדבר שנהג תמיד בכל ישראל. במאמר זה ברצוני להציע
דרך מקורית ליישוב קושיא זו, יחד עם כמה קושיות נוספות.¹

א. מחלוקת רש"י ור"ת והקשיים שבה

כך מובא במס' מנחות (לד ע"ב):

ת"ר: כיצד סדרן? קדש לי והיה כי יביאך מימין, שמע והיה אם
שמעו משמאל. והתניא איפכא! אמר אבין, לא קשיא: כאן מימינו
של קורא, כאן מימינו של מניח, והקורא קורא כסדרן.

נסכם שוב בקצרה את שיטות הראשונים. רש"י סבור שסדר הפרשיות
מימין הקורא לשמאלו הוא: קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמעו -
כסדרן בתורה. ר"ת הקשה, שא"כ היתה צריכה הברייאא לכתוב את כל
ארבע הפרשיות ברצף מימין לשמאל, ומדוע חילקה אותן. לכן פירש ר"ת
שהסדר כך: קדש, והיה כי יביאך, והיה אם שמעו, שמע. לשיטתו, "שמע
והיה אם שמעו משמאל" היינו שזה סדרן משמאל לימין.

והנה את קושיית ר"ת על רש"י יש ליישב לכאורה בנקל, וכפי שכתב
היעב"ץ (הובא בילקוט מפרשים שם), שחלקו את הפרשיות לשתי קבוצות
כיון שכך הן מחולקות בתורה - קדש והיה כי יביאך בספר שמות, שמע
והיה אם שמעו בספר דברים. יש להוסיף על דבריו, שהחלוקה היא גם על
פי עניינן של הפרשיות - קדש והיה כי יביאך, עניינן זכירת יציאת מצרים,
ואילו שמע והיה אם שמעו, עניינן קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות.²

¹ כמובן שהדברים דלהלן אינם להלכה וכ"ש שלא למעשה. מחמת החידוש שבהם
התלבטתי אם בכלל לפרסמם, אך כיון שכבר נכתב בנושא בשבוע שעבר, נמלכתי לכתוב
גם אני. התנצלותי מראש על אורך המאמר בד בבד עם ריבוי ה'ואכמ"ל'ים. ניסיתי מחד
לקצר ככל האפשר ומאידך לכתוב את כל עיקרי הדברים.

² להלן נביא סימוכין נוספים לחלוקה זו. ועיין עוד במה שהאריך בזה רש"י הירש דברים
ו, ח, בפסיקה המתחילה במילים "ארבע הפרשיות". וכדאי לעיין בכל דבריו על הפס' הנ"ל,
במה שביאר באופן נפלא את משמעותן של רוב ככל הלכות תפילין ודקדוקיהן.

אדם עקור אשר עקר, עָדִי אִבְדַּ נָטַע כָּנָה (עקר עד לאבד את עם ישראל) וגם
הקדר פני קדר (מלכות ישמעאל), אשר אותי מאוד עינה.

ותצמיח צדקנו, וישענו כמו גנה, ותבנה עיר משושנו (ירושלים) ומדמנה
וְסִנְסִנָה (ערים בנחלת יהודה. ועיין גיטין ז ע"א, ויתכן שגם לזה רמז כאן).

ואָבֶן (עם ישראל) מָאָסוּ בּוֹנִים, תשימנה לראש פְּנֵה, וּפְדוּיֵי ה' יִשׁוּבוּן, וְכִאֵן
צִיּוֹן בְּרִנָּה.

מכאן מופיע שם כשיר אחר של דונש הנגמר בבית "דעה חכמה":

דְּלָה (הרם) שׁוֹבֵב (עם ישראל שחטאו) מִתּוֹךְ פֶּחַת, וְלֹא יָמוּת לְשִׁחַת, נִתֵּן עָלֶיךָ
וּמִנְחָת, שְׁפֹה הַשֶּׁפֶל וּבְנֵי נֶחֶת (כל אלה שמות של בני שעיר ועשו. בראשית לו).

ראה כי צר לבן נעצר, וישע עוז תנה מבצר, שְׁמַע קוֹלִי מִן הַמִּצָּר, הָבָה לָנוּ
עֲזָרָה מִצָּר.

וּמִרֹוֹם הָרָה וְהִלְבֵּנוֹן (המקדש), חֲדָשׁ חֵישׁ, הָרוֹס פִּינָן (אדום) ע"ש אלוף פינן מזרע
עשו, ועשה להם כמו שהם החריבו ירושלים עד היסוד), כְּבוֹדֶךָ חוֹס וְהָכֵן גָּנוֹן
(הגנה), יִשַׁע הָבָא שֶׁלַח יָנוֹן (המשיח).

צִבִּי שֶׁלֶם (א"י השלימה) וְהַדָּנִים (של המשכן), עֲמוּד בּוֹעִז (מהעמודים בכניסה
למקדש - יכין ובוועז) וְסֶהְרֹנִים (תכשיטים), דְּבִיר הָקֶם וּפַעֲמוֹנִים (של המעיל/שעל
העמודים), מִנְחָם שֶׁלַח לִבְנִים.

ציוני העכה

ועוד, שלכאורה קושיית ר"ת על רש"י קשה גם לשיטתו - מדוע כתבה
הברייאא את סדר הפרשיות באופן זה, שחציין מנתה מימין וחציין
משמאל, ולא כתבה את כולן על פי הסדר מימין לשמאל? בנוסף, סדר
הפרשיות לר"ת אין בו סברא לכאורה (הגם שנתנו בו סימן "היות להדדי") -
מדוע החליפו בין שמע לוהיה אם שמעו, הפוך מסדר התורה? כמו כן,
הביאור בסיום הברייאא "והקורא קורא כסדרן" אינו ברור לשיטת ר"ת
(ע"ש בתוד"ה והקורא ואכמ"ל).

ואכן, עיקר הסימוכין לשיטת ר"ת אינו מכח קושייתו על רש"י, אלא
שהיתה כבר מסורת קיימת כשיטתו, וכמו שכתבו התוס' במנחות שם
שכ"כ ר"ח בסנהדרין (פט ע"א. ולא נמצא בר"ח שבידנו), ורב האי גאון ובתשובת
הגאונים שכתב ר"י טוב עלם (ועוד קודם לכן, כפי שהוזכר במאמר בשבוע שעבר).
וגם לשיטת רש"י היתה מסורת, אלא שלר"ת הסתבר יותר כשיטה השניה
- ועדיין צ"ע מדוע, ומצוה ליישב.

אך כאמור, קשה מאד להבין כיצד נוצרה מחלוקת זו מעיקרה. בפרט
קשה, שמצד אחד נמצאו בקבר יחזקאל הנביא תפילין ישנים מאד
כשיטת רש"י (ב"י אור"ח סי' לד בשם המרדכי), ומאידך נמצאו במערות מדבר
יהודה תפילין כשיטת ר"ת מימות בית שני³. ואיך ייתכן שעוד בזמן
ביהמ"ק היו שתי מסורות בזה, אך אין לנו שום רמז על כך בדברי הגמרא?
וכידוע, לדעת האריז"ל ע"פ הזהר שתי השיטות אמת. אך תמוה מאד
שארין לכך סרך רמז כלל בכל ספרות חז"ל (שבנגלה), שהיה אי מי שנהג כן
למעשה להניח שני זוגות תפילין כשתי השיטות.

ב. ביאור חדש בדברי הגמרא

לאור כל זאת חשבתי לומר, שבפשט הגמרא ניתן לפרש שאכן אין זה
משנה אם סדר הפרשיות יהיה כרש"י או כר"ת. הרי לא שנינו בברייאא
אלא: "קדש והיה כי יביאך מימין, שמע והיה אם שמעו משמאל". פשוטם

³ הערות הגאון רבי ראובן מרגליות לשו"ת מן השמים, סי' ג הערה 4. וע"ש בכל דבריו
המחכימים בבקאות מבהילה בכל חלקי התורה.

של דברים - בצד הימני של תש"ר צריכות להיות פרשיות קדש והיה כי יביאך, ולא משנה מי מבניהן הימנית ביותר ומי לידה, וכן בצד השמאלי צריכות להיות פרשיות שמע והיה אם שמוע, **ולא משנה אם השמאלית ביותר היא שמע, כר"ת, או והיה אם שמוע, כרש"י**.⁴

והסברא בזה ע"פ מה שכתבנו לעיל, שישנו **חילוק מהותי בין שתי זוגות הפרשיות**. שהימניות עניינן זכירת יציאת מצרים והשמאליות עניינן עול מלכות שמים. לכן, לכל זוג יש מקום בפני עצמו, אך בתוך כל זוג אין זה משנה מי הפרשה השמאלית ומי הימנית.

מעתה, יובן כיצד יתכן שבזמן חז"ל היו שנהגו כרש"י והיו שנהגו כר"ת, שהרי שתי האפשרויות כשרות ע"פ ההלכה.⁵ אולי אפשר להעז ולומר בזהירות המתבקשת (מבלי שזכיתי לעיין בספרי המקובלים) שכך גם יתפרשו דברי הזוהר והאריז"ל - **"שניהם אמת"**, ולכן כל אחד מסדרי הפרשיות כשר בפני עצמו, ולא שרק שניהם יחד כשרים.

ובכן זכינו גם ל**לימוד זכות** גדול על רוב עם ישראל שאינם נוהגים בתפילין דר"ת. שלכאורה ספיקא דאורייתא הוא, ויש להחמיר בו, בפרט ששיטת ר"ת מבוססת מדברי הגאונים ולמעלה בקודש.⁶ אך לדברינו ניחא, ששתי השיטות נכונות להלכה ועל כן אין כאן ספק דאורייתא כלל.⁷

ג. ביאור דרשת 'טט בכתפי פת באפריקי'

לפי דברינו, נוכל להאיר באור חדש את דרשת **רבי עקיבא** שהובאה בראש אותו עמוד במנחות, בנוגע למקור דין ארבע פרשיות בתפילין:

ת"ר: לטטפת לטטפת לטוטפת - הרי כאן ד', דברי רבי ישמעאל;
ר"ע אומר: אינו צריך, טט בכתפי שתיים, פת באפריקי שתיים.

וכל לומד עומד ותמה מה פשר דרשה זו, ומה לה לתורת משה אצל כתפיהם של אפריקיים. אכן, נטיית הלב הראשונית היא לומר שאין זו אלא **אסמכתא** בעלמא. אלא שר"ע דחה דברי ר"י באמרו ש"אינו צריך" לדייק את מספר הפרשיות מחסירות ויתירות - כיון שהמילה 'טטפת' עצמה מתפרשת כמספר ארבע. ובפשטות נראה שזו **דרשה גמורה**.⁸

אך לפי דברינו אפשר שעיקר משמעותה של דרשה זו היא לחלק את הפרשיות לשתי **קבוצות של שתיים שתיים**. ונבאר:

⁴ ואל תשיבני שלפי פירוש זה היה צ"ל "בימין" ו"בשמאל" בבי"ת ולא במ"ם. שכן הוא לשון חז"ל במקומות רבים, כגון בשבת (כב ע"א): "גר חנוכה משמאל ומזוזה מימין".

ולפ"ד "התניא איפכא" היינו: "קדש והיה כי יביאך משמאל, שמע והיה אם שמוע מימין". ועיין בהמשך הסוגיא בדיון "החליף פרשיותיה", ולפי פירושנו הנ"ל יש לפרש את הגמ' באופן אחר מפרש"י, המובן יותר בסברא לענ"ה, ואכמ"ל, ואשמח להשמיעו למעוניינים.

חשוב לי להבהיר שברור שכל הראשונים והאחרונים לא הבינו כך את הגמ', וברור כשמש שעפר ואפר אני לעומתם, וכאמור אין הדברים נאמרים אלא כהצעה לפני הלומדים (וכלימוד זכות על ה'מקלים' בתפילין דר"ת). ואודה על האמת שחיפשתי רבות במאגרי מידע ולא מצאתי לי חבר לדאבוני. ואולי בכל זאת מקום הניחו לי מן השמים.

⁵ והסיבה לחילוק המנהגים, או **שלא הקפידו** בזה כלל כיון שאין זה משמעותי, ולכן פעמים יצא כך ופעמים כך. או שהוא ע"פ **הסוד**, כפי שהאריכו המקובלים לבאר את משמעותו של כל אחד מהסדרים. אפשר גם **משמעמים טכניים** הוצרכו לכך, כגון שאם הבית השמאלי ביותר היה צר יותר מהבית הסמוך לו, העדיפו להכניס בו את פרשת שמע ובחברו את פרשת והיה אם שמוע. עוד יש לבאר, ששינוי זה תלוי בשאלה אם קריאת הפרשיות היא ע"י המניח או הקורא העומד מולו. ואכמ"ל.

⁶ ידוע בשם **הגר"א** שלא היה מניח תפילין דר"ת, כי אמר שאם נחשוש לכל השיטות בתפילין נצטרך להניח 64 זוגות (עיין בהערות רר"מ לשו"ת מן השמים שם, שפירט את החשבון). אך לכאורה מבין כל השיטות השונות שיטת ר"ת מתייחדת בכך שהיא מבוססת מדברי הקדמונים כאמור, וא"כ לכאורה יש לחשוש לה יותר מאשר לשאר השיטות.

⁷ אמנם מאידך לדברינו יוצא שהמניח **יחד** שני זוגות, רש"י ור"ת, נכנס בחשש איסור **בל תוסיף** (עיין ערוכין צו ע"ב). ואולי יש לומר שכיון שלדעת המניח יש צורך בשתי הזוגות, אינו עובר בכך. ומ"מ לפי דברינו ודאי שאין לנהוג כן לכתחילה.

⁸ כך רואים גם מדברי **רש"י** עה"ת (דברים ח, ו): **"ועל שם מנין פרשיותיהם נקראו טטפת. טט בכתפי שתיים, פת באפריקי שתיים"**.

השפת אמת (פ' בא, תר"נ) כתב, ש"כתפי" מלשון **כיתוף** וקבלת עול, ואילו **"אפריקי"** מלשון **פריקת** עול ושחרור. והיינו ששתי פרשיות מדברות על קבלת עול מלכות שמים, ושתיים עוסקות בשחרור מעול שעבוד מצרים.

ונראה להוסיף, שהנה המקום **'כתפי'** לא נמצא עוד בחז"ל מלבד כאן (ע"פ חיפוש בפרויקט השו"ת). א"כ יתכן שבאמת אין זה שם מקום או עם כלשהו, אלא הכוונה לשוכני **המדבר**, שמכתפים משאותיהם על שכמם והולכים ממקום למקום, ואלו הם עם ישראל במדבר סיני - שם קבלו עליהם את עול מלכות שמים המוזכר בפרשיות שמע אם שמוע. ואילו **'אפריקי'** היא **מצרים** שבאפריקה - שם נאמרו פרשיות קדש והיה כי יביאך.

אם כן, יתכן שכוונת ר"ע היא, שאכן אין צורך ללמוד מדיוק המקראות את מספר הפרשיות, כיון שעצם העובדה שיש שתי פרשיות שנאמרו במצרים ועניינן יציאה משעבוד, ולעומתן שתי פרשיות שנאמרו במדבר ועניינן קבלת א-להותו יתברך - ובכולן הוזכרה מצות התפילין - זה גופא מורה על כך שכל פרשיות אלו צריכות להיכתב בתפילין!⁹

יתירה מכך, המילים 'טט' ו'פת' **עצמן** רומזות ל**תוכן** שני זוגות הפרשיות:

'טט' כנגד שמע והיה אם שמוע - הגמ' במו"ק (טז ע"א). הובאה בתוס' במנחות שם ד"ה טט. ע"ש) אומרת: **"טוט אסר, טוט שרי"**, והיינו שעל ידי תקיעת השופר (שהצליל שלה נשמע 'טוט') אפשר לנדות וגם להתיר נידוי. יתכן שגם המילה 'טט' לפנינו מתפרשת כתקיעת שופר. כאמור, פרשיות שמע והיה אם שמוע מייצגות את קבלת עול מלכות שמים של ישראל במדבר. קבלה זו החלה באופן רשמי **במתן תורה**, בה נשמעה תקיעת השופר הראשונה בהיסטוריה. עוד אפשר שהתקיעה "טוט" רומזת לתקיעה שנועדה להקהיל את עם ישראל כדי ללמדם תורה - בפרט בנאומו של מרע"ה בספר דברים, בו קרא לכל עמ"י ואמר להם שתי פרשיות אלו.

מעתה, כך יתפרש **"טט בכתפי שתיים"** - המילה 'טט' מורה על **שתי הפרשיות** שנאמרו בעקבות **תקיעות השופר** שנשמעה **במדבר**.

'פת' כנגד קדש והיה כי יביאך - כאן ההסבר פשוט יותר. עיקר פרשת קדש לי הוא איסור אכילת חמץ וחויב אכילת מצה בפסח. זוהי משמעות אחת למילה 'פת' - **לחם**. מאידך, עיקר פרשת והיה כי יביאך הוא מצות פדיון פטר רחם לסוגיה השונים, וזוהי המשמעות השניה למילה 'פת' - מלשון **פתח** (בפרט בניקוד כמו בתיבת טוטפות, עיין ישעיה ג, יז).

א"כ, גם **"פת באפריקי שתיים"** אין פירושו שמשמעות המילה היא המספר שתיים, אלא שמילה זו מורה על **שתי הפרשיות** שנאמרו **במצרים** ועוסקות בענייני **לחם ופטר רחם**, שצריכות אף הן להיכנס לתפילין.

לפי כל זה נמצא, שבמילה **'טטפת'** עצמה מסודרים הבתים לפי ימינו ושמאלו של **המניח**, שבימינו שמע והיה אם שמוע ובשמאלו קדש והיה

כי יביאך. לפי סדר זה **הוא** קורא את הפרשיות המונחות על ראשו - והיה אם שמוע, שמע (או להיפך), והיה כי יביאך, קדש לי (או להיפך).¹⁰

כזה:

ט	ט	פ	ת
ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע
ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע
ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע	ויהי אם שמוע

ואם כנים דברינו, הרי שב'**טט'** - המכוון כנגד שמע והיה אם שמוע - שתי האותיות זהות, **ט' ו-ט'**. ואולי כבר בזה **נרמז** שלא משנה הסדר, האם שמע ימנית ו'ויהי אם שמוע' שמאלית או להיפך, כרש"י או כר"ת.¹¹

⁹ לפי ביאור זה מיושבת ממילא גם קושיית **התוס'** במנחות שם ד"ה טט. ע"ש.

¹⁰ ובזה יובן מדוע, כמובא בגמ' לעיל, ישנן **שתי ברייתות** ששנו סדר הפוך זו מזו, אחת לפי ימין ושמאל הקורא ואחת לפי ימין ושמאל המניח. הסדר הרגיל הוא לפי הקורא (הקורא כסדרן הכתוב בתורה, כמובא שם), אך במילה 'טטפת' מסודרות הפרשיות לפי ימין ושמאל המניח ולכן כך סדרה אותן הברייתא השניה.

¹¹ ואף שגם בקדש והיה כי יביאך הסדר אינו משנה לפי ביאורנו, ובכ"ז הן רמזות ב'פת', שתי אותיות **השונות** זו מזו - מ"מ בפרשיות אלה לא נפלה מחלוקת כלל לגבי סדרן, ולכן אין צורך ללמדנו שהסדר אינו משנה.

דעת חז"ל פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה, ולא נתכוונו שתעשה תורה ג' שברים...

ובדומה לו, בתוספת התחייבות תמידית מצידו לביאור פשוטו של מדרש, צווה בן דורו - המלבי"ם:

והוא דבר זר ומוזר מאד, שנעקור פסוק ממקומו ונציגנו למעלה שלא במקומו. ואנכי שמתי חק ולא יעבור כי תורה שבע"פ והקבלה מסכמת תמיד עם פשוטי המקראות, ואיך נעו את הכתובים באופן כזה...?

אחר שבאחת דחו את פירוש הרשב"ם, כל אחד מהם פירש בדרך קצת שונה את תירוץ הגמ' 'קראי שלא כסדרן כתיב'. אנו נלך כאן בעקבות המלבי"ם, שהמשיך וכתב:

ועתה אחוך שמע לי: הנה אחר שידעין מצד הסברא שא"ל לסדר סדר נחלות כפי פשטות הכתובים, שהנחלה תלך מן האב (הנפטר) אל האחים בלא אמצעי, רק שהפירוש שתלך מן האב אל האחים באמצעות האב שמוריש אותם כפי משפטי הירושה, בקשו למצוא חפץ בתורת הכתב.

כלומר, ההיגיון הפשוט נותן שהציר עליו סובבת הנחלה הוא הירוש הישיר, באופן שאם הוא קיים הוא הירוש, וכשאינו קיים, הנחלה עוברת דרכו אל יוצאי יריכו הקרובים אל הנפטר באמצעותו/בסיבתו. סברא זו היא המנחה את חז"ל בלימוד הפסוקים, שלכאורה לא מוזכרת בהם סברא זו כלל, אך הם מצאו בפשט הפסוקים! כפי שמבאר והולך:

כבר בארתי (אמור סי' ה) שיש הבדל בין 'שאר' סתם ובין 'שאר בשר'. ששאר סתם לא בא רק על הקרוב בבלי אמצעי, והם ז' קרובים... והנה פה שנזכר כל הקרובים שלא ע"י אמצעי בנו ובתו ואחיו... א"כ מ"ש 'ונתתם את נחלתו לשאר' - בהכרח כוון על האב.

זהו בהחלט פשט הפסוק! עד שכמעט אין בו פשט אחר כי כבר הוזכרו בפירוש כל שאר הקרובים מהסוג הזה.⁵

אך אין כוונת חז"ל בדרשתם 'שאר זה האב' לומר שפסוק זה האחרון בפרשייה מדבר על אב הנפטר ממש. בפסוק זה מצאו חז"ל את הסברא המנחה הנ"ל, שהכל טוב על ירושת האב - בכל פסוק אב אחר - האב של אלה שמוזכרים בו! ואבאר ואדגים:

לצורך העניין, בפס' המדבר על נתינת הנחלה לאחי הנפטר ('ונתתם את נחלתו לאחיו'), אכן אב הנפטר הוא האב הירוש הישיר, שרק בהעדרו תעבור הנחלה לאחי הנפטר - שהם בניו. אך בפסוק המורה לתת הירושה לאחי האב ('ונתתם את נחלתו לאחי אביו'), הנה האב הירוש הישיר הרלוונטי לדיון הלא הוא סב הנפטר, בהיותו אבי הדודים המוזכרים בפס', ורק בהעדרו תגיע אליהם הנחלה, וזו כוונת הפס' להקדים את הסב לבניו-הדודים.

וכעת הגענו לפסוק האחרון ('ונתתם את נחלתו לשאר הקרוב אליו'), וכשכתוב כאן 'שאר' ודרשין 'זה אביו', אין הכוונה לא אב הנפטר וגם לא לסבו. הם כבר נידונו בהבלעה בפסוקים הקודמים. האב הרלוונטי לדיון בפסוק זה הוא סבא רבא של הנפטר!⁶

הנה עומק דרשת חז"ל הקצרה 'שאר זה אביו' - כעיקרון המנחה את הפרשייה כולה. לא כפירוש רשב"ם שהכוונה לאבי הנפטר ממש, שנדחה בכתוב לסוף העניין ואתה צריך לעקרו משם ולהקדימו. לפי המלבי"ם מבואר שאין צורך ולא טעם בעקירת הפסוק ממקומו, כי גם במקומו הוא נצרך לעניין אב מסוים - הסבא רבא. אלא שאתה לומד את 'עיקרון האב' לפרשייה כולה, מבלי להעביר פיזית את הפס' שמלמד את העיקרון.

מעתה נבין שכאשר אמרו חז"ל 'קראי שלא כסדרן כתיב', אין כוונתם 'לעקם' עלינו את המקראות, אלא כלשון המלבי"ם בסוף דבריו:

ר"ל שענין זה, שהנחלה הולך באמצעות שאר הקרוב שהוא האב או אבי האב, היה ראוי שיכתב תיכף בסדר הראשון ... והתורה בארה זאת בסוף, שנלמד מזה לכל הסדר, לפניו ולאחריו, שהכל הולך באמצעות שאר הקרוב.

⁵ וע"ש מדוע א"א לפרש על האם. ולגבי אשתו אכן יש מ"ד בגמ' שדורש פסוקנו לעניין אשתו ואין כאן מקומו.

⁶ שהוא שאר הקרוב יותר מאביו (סב סבו של הנפטר. כך ביאר מלבי"ם משמעות הפס'), וכן מבניו (דודי אב הנפטר. כך ביאר משך חכמה).

במה אפתח את המאמר? שאלה שמעסיקה כל כותב כל פעם מחדש.¹ אך הפעם הזה יותר מתמיד, מצאתי עצמי מתחבט בה ארוכות. בסוף, כפי שאתם רואים, בחרתי פשוט לפתוח בשאלה זו עצמה. היו אלה חכמי התלמוד מהם למדתי לייחס חשיבות לפתיחת דברים. הלא המה שהקדישו, בכמה מקומות בש"ס, מחשבה ודיון להבין מה ראה התנא לפתוח כך ולא אחרת.

כך למשל בריש פרק יש נוחלין (ב"ב קח ע"א), הדין הראשון שנזכר במשנה (מבין כל האנשים שיוורשים את קרוביהם) הוא, שהאב 'נוחל', דהיינו יורש את בנו (שנפטר ל"ע בלא שהניח בן או בת). ומקשה הגמ', מדוע לא פתח בדין ההפוך - שהבן יורש את אביו?

ובאמת, אם נבחר את סדר הדברים כפי שהוא בפרשת השבוע, נגלה כי ראשית מופיע הדין שהבן יורש את אביו, שנאמר (במדבר כז, ב): "איש כי ימות ובן אין לו, והעברתם את נחלתו..." ומכאן נשמע שאם יש לו בן, בנו יורשו! לא זו בלבד, אלא שהדין שבו פותחת המשנה - שהאב יורש את בנו, כלל לא נזכר בפירוש בפסוקים!

אמנם, זה גופא תירוץ הגמרא - שהדין שאינו מפורש בכתוב אלא נלמד מדרשה (ע"י עמל התורה), חביב יותר! ולכן במשנה נסדר ראשון לכל.² הנה יישוב הגמ' את הסתירה בסדר הכתיבה בתורה שבכתב לעומת תורה שבעל פה. אלא, שדרשה זו ומיקומה, מעוררים סתירה מהותית הרבה יותר בין התורות, והיינו בסדר הירורים בפועל.

הרי הדרשה החביבה הנ"ל - לפיה האב יורש את בנו, נדרשת מהפסוק החותם את פרשיית הנחלות ואת סדר הירורים: "ואם אין אחים לאביו ונתתם את נחלתו לשאר הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה..." ודרשו בברייתא (ב"ב קח ע"ב): "שאר - זה האב". מכאן נראה שהסדר הוא: בן-בת-אח-דוד, ורק אם אין אחים לאב - נותנים לאב הנפטר. אך במשנה עצמה כתוב (שם קטו ע"א): "סדר נחלות כך הוא... והאב קודם לכל יוצאי יריכו". כלומר שהאב קודם אפילו לאחים של הנפטר (שהם בניו-יוצאי יריכו, וכ"ש לדודי הנפטר-אחיו), וכמו כן הסבא קודם לדודים של הנפטר (שהדודים הם בני הסבא-יוצאי יריכו ולכן הוא קודם להם). וא"כ לפי המשנה הסדר הוא: בן-בת-אב-אח-סבא-דוד. וכך מעיר המלבי"ם (במדבר כז, אות כא): "סדר נחלות לפי הלכות תורה שבע"פ, משונה מאד מסדר נחלות הכתוב בתורת הכתב!".

וקושיא זו נשאלה כבר בגמ' (ב"ב קט ע"א): "והא קראי לאו הכי כתיב, דכתיב: ואם אין אחים לאביו וגו'!". כלומר, סדר הפסוקים מורה שהאב הוא האופציה האחרונה אפילו אחרי אחיו שלו, דלא כסדר שבמשנה ובברייתא לפיו האב קודם אף לבניו - אחי הנפטר! ומתרתצת הגמרא: "קראי שלא כסדרן כתיב". ופירש רשב"ם,⁴ שלמרות שכתוב "ונתתם אותה לשאר" רק בסוף העניין, מ"מ מההמשך "שאר הקרוב" - לימדה התורה עיקרון, שהיותר קרוב קודם לנחלה. לפי עיקרון מנחה זה, סמכה עליך שתסדר את הפסוקים בסדר הקדימויות הנכון. וכיון שהאב קודם לאחי הנפטר, עליך לבצע 'גזור' למילים "ונתתם אותה לשאר", ו'הדבק' בין בת הנפטר לאחיו, כאילו כתוב: "ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לשאר הקרוב, ונתתם וגו' לאחיו". בזה יישב את סדר הפסוקים (שאינם כסדר! כפי שתירצה הגמרא, לדעתו), עם הסדר המופיע במשנה.

חסד עשה איתנו רשב"ם שטרם לפרש את רוב מסכת ב"ב ממקום שעצר סבו. וביאור שבאר בדברי התרצן בגמ' הספיק ללומדים במשך כ-700 שנה, או אז התחילו האחרונים להשיגו. נדמה כי קדם ה'כתב והקבלה':

וכמה דחוקים דברי הרשב"ם... כאלו היתה כוונת התלמוד לעקור תיבות המקרא ממקומם ולהושיבם במקום אחר ולהוסיף במקרא, אם אין לו שאר ונתתם את נחלתו לאחיו... ואין הדעת מתיישבת בדבריו. והאמת יורה דרכו שאין דעת רז"ל לעקם עלינו את המקראות, כי אם ליישבם על מכונם כראוי.

¹ שאלה קריטית העשויה לחרוץ גורלות - מי לקריאה, ומי לגניזה אוטומטית...
² הן אמת שמיד מתעוררת השאלה מדוע לא כתבה התורה בפירוש דין זה שהאב יורש את בנו. אלא שזו שאלה יפה בפשוטו של מקרא, ועיין ברמב"ן, רבינו בחי, סמ"ג ורש"ר הירש המיישבים אותה. אכן בפשוטו של מדרש עסקינו, והמאמר כולו דן בהבנת פשוטו של המדרש 'שאר' - זה אביו.
³ ושם ציין שינויים נוספים לענין האחיות. אנוחם נתמקד בשינוי מיקום האב בין הירורים.
⁴ הנה ציטוט לשונו (שם קח ע"ב): "וכן תסדר אותן: איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו, ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לשאר הקרוב, ואח"כ ונתתם וגו' לאחיו. כלומר שאם אין לו שאר ונתתם את נחלתו לאחיו, ואם אין לו אחים ונתתם את נחלתו לאחי אביו, ואם אין אחיו לאביו - הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה".

